

М. Попель,

фізико-математичний факультет

ПЕДАГОГ-НОВАТОР ЧИ ПЕДАГОГ СТАЛІНСЬКОГО ГУЛАГУ?

(історико-педагогічна рефлексія)

Ім'я Антона Макаренка на пострадянському просторі – синонім педагогічної науки вважається, що його спадщина є добре знаною і тими людьми, хто професійно займається педагогічною діяльністю, працює в загальноосвітніх закладах, і пересічними громадянами, які так чи інакше причетні до навчально-виховного процесу (навчалися у різних закладах освіти, виховують власних дітей тощо). Та навряд чи є у світовій педагогіці інша персоналія, чий науково-теоретичний і практичний доробок викликає таку множину потрактувань. У тоталітарному комуністичному суспільстві ідеї А. Макаренка були канонізовані і не підлягали критичному осмисленню або мінімальним сумнівам щодо доцільності використання окремих прийомів у звичайній загальноосвітній школі. На хвилі перебудови, наприкінці 80-х років ХХ століття у періодичних виданнях з'являються цікаві публікації, у яких автори намагаються проаналізувати недоліки та переваги колективістського виховання людини (зокрема, праці Ю. Азарова [1]).

Але цим історико-педагогічним рефлексіям швидко ставлять заслін, навішують ярлик «необ'єктивної оцінки і критиканства», «дворушництва і непорядності», які повинні лише викликати «гнів і обурення» [1, с. 527]. У сонмі «макаренкознавців» присутні лише дійсно «мажорні» оцінки результатів практичної та науково-теоретичної спадщини нашого співвітчизника. А між тим, історико-педагогічний аналіз свідчить: практична діяльність А. Макаренка, його методи і прийоми неоднозначно сприймалися і трактувалися його сучасниками, доволі різку оцінку його діяльності надає Г. Ващенко та інші педагоги української діаспори. Не претендуючи на вичерпність, спробуємо виокремити не лише переваги, а й недоліки теорії виховання людини в колективі і через колектив.

Для нашого аналізу враховуємо, по-перше, загальний соціально-політичний контекст (наявність в УСРР певних демократичних інституцій на початку і в середині 20-х років ХХ ст., затвердження тоталітарного ладу наприкінці 20-30-ті рр. ХХ ст.), по-друге, умови формування А. Макаренка як педагога (наявність спеціалізованої педагогічної освіти, попередній досвід педагогічної роботи).

Виходячи з того, що цілі колективу у широкому його розумінні повинні стати цілями окремої особистості та реалізовуватись в умовах суспільно корисної праці, А. Макаренко вбачав задачу навчального закладу в тому, щоб він випускав зі своїх стін енергійних та цілеспрямованих молодих людей, які підкоряють своє життя цілком і повністю інтересам суспільства. Та комуністичне тоталітарне суспільство на той час уже не потребувало ініціативи й енергійності. Саме ініціативні й енергійні здобували ярлики «опортуністів», «імперіалістичних посіпак» (20-ті роки), «ворогів» або «зрадників народу» (30-ті роки). Тому в роботі «Проблеми шкільного радянського виховання» педагог пише: «...Гальмувати себе – це дуже важка справа, особливо в дитинстві вона не приходить від простої біології, її можна тільки виховати. І якщо вихователь не подбав про виховання гальмування, то його й не буде. Гальмувати себе треба на кожному кроці, і це повинно стати звичкою» [4, с.271]. Без перебільшення, цінна якість для радянської людини.

Велику дискусію ще в 20-ті роки викликала позиція педагога щодо використання заохочень і покарань. Сам А. Макаренко вважав, що покарання, яке пригноблює честь і достоїнство особистості, дійсно псує людину. Але покарання, спрямоване на захист цінностей і норм колективу є справедливим і необхідним. Всепрощення діє згубно на колектив. Яким би не було покарання («арешт» – коли вихованець повинен був сидіти дві години в кабінеті Макаренка, або виключення з колонії) – воно, на його думку, завжди повинно відбивати вимогу колективу до всіх учасників педагогічного процесу. Ці ідеї певною мірою суперечили духу школи 20-х років, де ще панувала свобода і потяг до експериментування. Уставом школи 20-х років

заборонялися будь-які форми і види покарань [2]. Керманичі педагогіки тих часів – П. Блонський, С. Шацький, Н. Крупська, – виступали проти будь-яких покарань. До речі, саме Н. Крупська категорично виступила проти так званих «дитячих судів». А. Макаренко ж в «Конституції країни ФЕД» уводив товариський суд, а в деяких випадках (пригадаємо сторінки «Педагогічної поеми») уважав можливим використання фізичної сили. Засідання товариського суду повинні були проходити відкрито, у присутності вихователів та вихованців. Члени суду обиралися на три місяці у складі чотирьох вихованців і одного вихователя. Такий досвід широко розповсюдився в НКВС, структурі, в якій працював А. Макаренко, а в 30-ті роки втілювався в жахливу практику засідання сумнозвісних «трійок», за вироками яких слухалися «справи» по так званим «розстрільним» статтям.

Зауваження ж сучасників на кшталт «у дітей відсутній соціальний досвід, відсутні необхідні знання, немає моральних підстав для будь-якого вироку» А. Макаренко рішуче відкидалися. Досвід колективної відповідальності в «бригадах» також був взятий на озброєння в гулагівській мережі: за свідченням О. Солженіцина («Архіпелаг ГУЛАГ»), у таборах працівники НКВС розстрілювали всю (бригаду), наприклад, на невиконання денної норми одним із її членів.

Сучасний російський учений, педагог О. Піскунов указує, що в практичній діяльності колонії ім. М. Горького та комуни Ф. Е. Дзержинського використовувалися очевидна муштра й ті форми організації життя вихованців, які не можна було розповсюджувати на звичайну школу [2, с. 475]. Сучасний український науковець М. Левківський стверджує: якщо відкинути всі ідеологічні нашарування, то стає очевидним, що більшість прийомів впливу на вихованця через колектив фактично добре вкладаються в основну формулу біхевіоризму: «стимул – реакція – підкріплення» [3]. Можна стверджувати, що педагогічна парадигма А. Макаренка зводиться до взаємозв'язку «колектив – людина» як «об'єкт – суб'єкт» [3].

Основними недоліками колективістського виховання у педагогічній системі А. Макаренка вважаємо:

1) пріоритет інтересів колективу над інтересами й потребами особистості;

2) прищеплення вихованцям ідеологічно-авторитарних імперативів (виховання класової непримиренності, культу боротьбистських рис характеру, нетерпимість до носіїв інших переконань, прагнення до уніфікації особистісних цілей);

3) тотальний контроль за формуванням свідомості й поведінки вихованців, нівелювання межі між колективним та приватно-індивідуальним, нехтування внутрішнім духовним світом особистості (за Н. Дічек , та О. Сухомлинською [5]).

Ідея виховання в колективі і через колектив стала тим інструментом завдяки якому в тоталітарному суспільстві насаджалася комуністична ідеологія і здійснювався тотальний контроль не лише за поведінкою, а й за формуванням свідомості дітей, учнів, студентів, перетворення громадян на «гвинтиків» єдиної комуністичної системи.

Ідеї й досвід А. Макаренка в умовах комуністичних ідейно-політичних орієнтацій трактувалися як універсальна істина, у процесі бездумного наслідування доводилися до беззаперечної абсолютизації. Нині маємо нагоду використовувати позитивні здобутки педагога й уникати недоліків колективістського виховання для того, щоб запобігти поширенню тоталітаристських тенденцій в українському суспільстві.

Література

1. Азаров Ю. П. Искусство воспитывать / Ю. П. Азаров. – М. : Просвещение, 1985. – С. 21-22, 46.

2. История педагогики и образования. От зарождения воспитания в первобытном обществе до конца XX в. / Под ред. А. Пискунова. – М. : ТЦ Сфера, 2001. – С. 474-476.

3. Левківський М. Історія педагогіки / Михайло Васильович Левківський. – К. : Центр навчальної літератури, 2008. – С. 149-162.

4. Макаренко А. С. Методика виховної роботи / Антон Семенович Макаренко. – К. : Радянська школа, 1990. – 366 с.

5. Персоналії в історії національної педагогіки. 22 видатних українських педагоги: Підручник / А. М. Бойко, В. Щ. Бардінова та ін.; Під заг. ред. А. М. Бойко. – К. : «Професіонал», 2004. – С. 504-530.